

SAURA RAMI, José Antonio (2003): *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*, Saragossa: Institución «Fernando el Católico» / Gara d'Edizions. 417 p.

L'àmbit benasquès ha estat objecte recurrent d'atenció per part de la romanística del segle xx. Si era o no català o aragonès, si era resultat d'una certa degradació en un o altre sentit... A la fi, el problema es minimitza, com en altres casos, potser perquè fa una certa angúnia insistir-hi quan es té, a l'ensem, la percepció que la parla mateixa s'esborra del mapa. El cas, però, no deixa de renovar la seua vigència per diversos motius: en primer lloc, la parla, com a mínim, sobreviu, ni que siga en unes condicions certament adverses; en segon lloc, les expectatives que aixeca la possible aprovació d'una llei aragonesa de llengües donen aire a la vella polèmica perquè, si es conclou que és una varietat de l'aragonès, aquest veu acrescudes sensiblement unes xifres en tot cas ben magres, de manera que l'adscripció del benasquès ha esdevingut, per a una part de l'aragonesisme, quasi una qüestió de tot-o-res, tot rebutjant fins i tot l'argumentació a favor d'un caràcter purament transicional o mixt. L'adscripció al domini català, d'altra banda, sembla haver perdut adeptes, encara més quan el català mateix no seria capaç d'estendre les seues pròpies propostes d'estàndard escrit a la varietat benasquesa. Fem nostres, en tot cas, les paraules de Saura a l'inici de l'obra que ressenyem, les quals també deixen clar que la discussió sobre la filiació no forma part dels seus objectius: «en cuanto a la cuestión de la filiación filológica del benasqués, conocida es la larga —qui-

zá superflua, con seguridad muy secundaria— polémica en torno a la misma, y es comprensible que así sea, pues como integrantes de su sistema lingüístico, tal como nos ha llegado, conviven isoglossas encasillables bien en el espacio dialectal aragonés, bien en el ámbito catalán, así que, en la medida en que se estime su incidencia cuantitativa y cualitativa —es obvio—, habrán de prevalecer los juicios de uno u otro cariz. Esperamos no desilusionar a nadie si advertimos que tal aspecto no entra dentro de las expectativas de este trabajo» (p. 12).

Les pràctiques ortogràfiques en benasquès mateix, d'altra banda, fluctuen avui entre l'adopció d'un cert nombre de correspondències fonètiques coincidents amb el català i l'adaptació més o menys lliure de les que proposa el Consello d'a Fabla per a l'aragonès. Entre les primeres, l'opció de José Antonio Saura té voluntat de constituir-se en referència (hi tornarem més endavant); entre les segones, la més representativa és la pràctica literària de Carmen Castán. Aquesta falta d'acord, tanmateix, no es viu com una situació confusa sinó com un conjunt d'opcions individuals que ni trauen ni afegeixen compromís a la defensa de la llengua. Torno als dos personatges esmentats, però només a tall de mostra i sense voluntat d'oblidar tantes altres persones: tant Castán com Saura, per exemple, són actius defensors del benasquès des dels seus àmbits respectius, i en col·laboració franca (el mateix Saura ho fa constar en la nota dedicada a agraïments); a la primera es deu en gran part la presència del benasquès en el sistema escolar de la vall (la poca que les circumstàncies han permès, diríem, però justament si les tenim en compte ens trobem que el cas és inusual, inexplicable sense una perseverància individual important i sense una identitat col·lectiva digna de ser tinguda en compte), a més d'una tasca literària de qualitat; a Saura hem d'atribuir, al costat de la tesi doctoral d'on naix l'obra que ressenyem tot seguit, un bon gruix de treballs, publicats o per publicar, on la rigorositat i l'aplicació precisa del mètode són un tret central. José Antonio Saura és llicenciat en Filologia Clàssica; i doncs, bon coneixedor del llatí, cosa cada dia més infreqüent (i més que en serà) fins i tot entre els que avui consideràrem romanistes. No cal dir que aquest bagatge «clàssic» determina un enfocament marcadament diacrònic, ajuda a conferir un sentit relativitzador i aporta traça en l'ús de l'eina metodològica; aquest punt, a més, es complementa i s'equilibra amb el fet crucial que el benasquès siga la llengua materna de l'autor, i la de la conversa quotidiana en la seua vida a Grist, on és nascut i té la residència habitual. Tot això es deixa veure en el treball que comentem: l'autor explícita, quant a metodologia, que no considera aquest com un treball de dialectologia sinó de gramàtica històrica. La distinció és subtil, fins i tot marcadament subjectiva, en la mesura que la dialectologia pot voler explicar els fets més enllà de la pura descripció, i en la mesura que la gramàtica històrica gosa recórrer als fets de parla i comparar-los per a una certa distribució geogràfica. Saura fa ambdues coses; per a la distribució geogràfica, tot i que estableix subdivisions a l'interior del benasquès, sí que és cert que no elabora i aplica invariablement un qüestionari ampli. En aquest sentit, el seu treball està prou en consonància amb els temps que corren, en què ja podem donar per fet el gruix de reculls extensius i comptem amb un nombre prou important de treballs monogràfics: no sense precaucions, cal prendre per fiables reculls ja prou coneguts, com ara els lèxics de Ballarín o de Ferraz, que Saura utilitza com a fonts d'informació diatòpica; el recurs a l'enquesta és adreçat a aclarir qüestions puntuals, com ara informació no recollida sobre sintaxi i morfologia, o verificacions sobre diftongacions d'Ē i Ō. També hi té el seu paper la pròpia competència lingüística de l'autor, en la varietat de Grist però també (la precisió és del tot rellevant) en les de Benasc, Saünc i Ramastué. A més, en aquesta línia, l'experiència que aporta la conversa espontània és d'un valor enorme per al lingüista avesat, i Saura en trau també profit. Una i altra cosa contribueixen a compensar l'anomenada paradoxa de l'observador, la qual només resollem amb eficàcia quan coneixem el medi fins al punt de sostindre unes expectatives prou delimitades sense caure en judicis previs.

L'obra es presenta ben bé com una descripció de la gramàtica benasquesa amb una explicació diacrònica sempre que és possible: una introducció que conté la indicació dels objectius, una descripció de la metodologia utilitzada, l'emmarcament sociohistòric i sociolingüístic i una repassada als antecedents; un apartat foneticofonològic a l'estil dels treballs clàssics de dialectologia, que in-

clou un tractament específic dels fenòmens irregulars; un apartat morfosintàctic també a l'estil clàssic, que inclou una descripció detallada de les combinacions de pronoms clítics i de la morfologia verbal, i també algunes seccions dedicades a sintaxi oracional i al comportament sintàctic d'alguns verbs (la distribució dels usos de *ser* i *estar*, per exemple); un apartat sobre morfosemàntica dedicat als elements sufixats; i un apèndix amb textos benasquesos i alguns mapes (sobre variació interna al benasquès i sobre distribució de formes en xistaví, benasquès i ribagorçà).

A propòsit de la distribució geogràfica interna, els recursos utilitzats permeten establir tres zones per al benasquès (deixant de banda els territoris de la vall de Barbaruens, més avall de l'estret de Ventamillo, tot i que els benasquesos la consideren part de la seua pròpia vall i hi atribueixen el fet de parlar «patués»): una zona septentrional amb centre a Benasc (que Saura anomena zona A), una altra de central amb centre a Castelló de Sos (zona B) i una tercera de meridional (zona C) amb les petites poblacions de Verí, Sant Martí i Sant Feliu de Verí i altres petits nuclis adjacents.

Les zones B i C, per exemple, fan plurals femenins en *-as* enfront de la zona A que els fa en *-es* (una isoglossa que té continuïtat cap a l'est en el domini català), mentre que les zones A i B fan participis masculins en *-at* (alternant amb *-au* en B) enfront de la zona C, que els fa en *-au* sempre. Els exemples serveixen per a il·lustrar una mica el panorama: la zona central i meridional ha patit una castellanització recent en alguns aspectes com ara aquesta morfologia dels participis, mentre que la zona septentrional hi ha resistit; no obstant, independentment d'aquests fets més recents, la zona C presenta un nombre comparativament alt de trets compartits amb el domini català immediatament adjacent de la vall de l'Isàbena: per exemple, menys incidència de diftongacions i menys freqüència de conservació de *-o* en la zona C que en la resta (*tabella* o *ixola*, i *güell*, enfront de *tabiella* o *ixuela* i *güello*, respectivament). Les migracions en direcció est-oest, com a explicació de semblances en el parlar d'una vall a l'altra, són de mal defensar en l'àmbit pirinenc, i en canvi sol ser més acceptat el recurs a la pura semblança constitutiva, és a dir, la conseqüència d'haver compartit *un* mateix llatí en origen prèviament a les diferenciacions que van esquarterant el contínuum, amb el trànsit entre plana i muntanya com a mecanisme que fa confluïr diversificació amb convergència; no és altrament que, per al català, les varietats de la plana presenten un cert compromís entre les immediates del piemont, i aquestes, al seu torn, entre les de les valls més elevades. Es podria pensar, llavors, que la dinàmica «en bloc» de les regions de la plana acaba marcant un o altre decantament en les més disperses del Pirineu. Des de l'extrem més nord-oriental del domini fins a la vall de l'Isàbena, el caràcter català de cadascun dels parlars és innegable. Del xistaví enllà, és evident que la llengua és tota una altra, encara que les semblances amb el català no deixen de ser d'una profunditat remarcable. És de sentit comú pensar que aquests blocs responen a històries sociopolítiques ben diferenciades que no remetent a la fase «constitutiva», sinó que hi són posteriors i més meridionals geogràficament. A partir d'aquí, la castellanització profunda que ha quasi esborrat l'aragonès i que ha anat penetrant, amb un efecte intrusiu prou clar, de sud a nord. Quin hauria estat l'aspecte del contínuum, ens ho priven de veure la intrusió castellana per un costat i la convergència entre les varietats catalanes per un altre. Però, d'altra banda, ens ho deixa intuir l'aspecte que presenta l'àrea que té per extrems el ribagorçà-pallarès i el xistaví, i que troba la frontissa, o la clau de volta, en el benasquès. Saura defensa que és una varietat clarament aragonesa, en origen, que ben aviat s'hauria catalanitzat parcialment. L'influx d'origen immediatament oriental (però que res no ens diu que no pogués ser recíproc) és creïble per la quasi inexistència d'impediments orogràfics. L'«aragonesitat» originària es podria suportar en l'aspecte que ofereix la toponímia, que Saura coneix en profunditat (alguns d'aquests trets, tanmateix, se'n van ben enllà dins dels dominis ribagorçà i pallarès).

Val a dir que la hipòtesi de la catalanització parcial només rep atenció en el moment de descriure la incidència territorial de la diftongació d'É i Ö, fenomen que es pren com a base empírica, i de cap manera constitueix un tema central de l'obra sinó més aviat una breu incursió en el tractament quantitatiu: Saura fa un recompte i un càlcul de percentatges d'aquest fenomen en cadascuna de les tres zones A, B i C, i en trau un parell de conclusions. En primer lloc, que en general el benasquès no presenta la mateixa incidència diftongadora que les varietats aragoneses immediatament orientals, de

manera que hi ha un bon nombre de casos de no diftongació benasquesa que en presenten en aragonès; i en segon lloc, pel seu compte, la zona C mostra una incidència especialment baixa de la diftongació. La interpretació d'aquests percentatges no ofereix dubtes a l'autor: pel que fa a la panoràmica general, «hay que destacar el cariz regular de la diptongación en benasqués (...) siendo atribuibles los casos sin diptongar a la influencia catalana: *pèu, dèu, tèrra, òu, nõu, hòu...*, tanto mayor precisamente cuanto más a oriente (zona C) donde, pese a documentarse notablemente el fenómeno diptongador (frente a las hablas orientales), su incidencia es menor del 50% en las voces sin sufixo (las más numerosas y, así, las de mayor peso específico) y llega a ser inexistente en el apartado de las voces sufijadas. En fin, cabe destacar el carácter sistemático de este influjo catalán» (pàg. 58). El contrast amb l'alta freqüència de la diftongació en toponímia «vendría a corroborar la hipótesis de una superposición catalanizadora medieval a un estrato lingüístico anterior» (pàg. 59). Sembla del tot raonable: si la diftongació té menys incidència cap al sector oriental, la influència catalana hi deu tindre el seu paper. Restaria, però, per resoldre el fet que el contrast entre diftongació i no diftongació no sembla distribuir-se en funció de l'estratificació del lèxic (per exemple, no hi ha més incidència d'una o altra en el vocabulari bàsic, o és absent, a la zona A, en verbs que fins i tot, en algun cas, no tenen corresponent català: *quero*, al costat d'*ensengo, desperto...*), sinó que simplement hi ha una gradualitat geogràfica. En definitiva, al nostre entendre, les dades són del tot compatibles amb el caràcter essencialment transicional o mixt que s'atribueix al benasquès, i el suposat influx catalanitzador és una hipòtesi suggerent però arriscada, més encara tractant-se d'un tret —la no diftongació— que demanaria una mena d'invulsió, amb el que suposa d'antieconomia lingüística l'adopció d'un nou grau d'obertura, /e/-/ɔ/, per tal de substituir una part dels diftongs. Però en tot cas convidem el lector, amb entusiasme, a seguir l'argumentació tal com la presenta Saura i a decidir en base a aquesta.

De fet, un dels molts punts interessants d'aquesta obra, i que no ens podem estar de suggerir, deriva del fet que hi ha un bon nombre de trets que Saura identifica com a benasquesos i que trobem, tal com indica tot sovint, en el ribagorçà immediatament oriental o més meridional: des de la distribució de *ε* (*nèu, tèmps, pèdra; pèll*), la palatalització de *L-* (un tret típicament caracteritzador del català), o de *-l-* en grups del tipus *BL, PL, FL* i altres (*plleno, fllò...*), compartida en tot l'àmbit ribagorçanobenasquès i present en altres zones des de l'occità fins a l'italià (i sobre la qual, per cert, observa Saura una tendència despalatalitzadora entre els més joves, que la realitzen —diu irònicament— «al itálico modo»: *piasa, bianco...*), amb solucions regressives, en benasquès, que a voltes també podem trobar en català, com ara *plloixa* (<fr. *pioche*) o *sèlla* (cf. cat. *séquia*, ribag. *seclla*), o algunes conservacions de vocals finals (*nedio, tibio, embefio, chinebro...*) que, de fet, potser responen a casos de continuïtat lexicosemàntica del benasquès cap al ribagorçà que hom pot trobar una mica pertot al llarg de l'obra: *martuall, chordón* (i altres de l'anomenat lèxic pirinenc)...; *chinastra, conchestra, llangostra* (amb l'epèntesi de *-r-* que també trobem en l'àrea catalanoparlant)...; *cuidà, fato* (amb la seua semàntica particular, propera a *COGITARE* i a *FATUUM*, respectivament)...; *arguila* (sense palatalització de *G*); formes sense solució palatal de *-NN-* (*cabana, an, escanà-se, tano* —en ribagorçà: *tà* 'nus de la fusta'—), etc.

Novament, el que es deriva de l'observació d'aquests casos és que, més enllà de si podem parlar d'un influx catalanitzador sobre el benasquès, hi ha certament uns trets compartits que, per una banda, mostren una profunditat de relacions tan evident com la que es dedueix de les diverses palatalitzacions de *L-* i de *-L-*, i per una altra ens permeten parlar de l'existència de característiques particulars i a l'ensames comunes per a l'àrea pirinenca central (en el lèxic, per exemple), i llavors, o bé la suposada catalanització demanaria una datació extremament reculada, o bé les relacions han estat recíproques i intenses, o bé senzillament tenim ací el centre de la imatge d'un contínuum. Tanmateix, la referència a la toponímia com a testimoni d'un estrat anterior no perd validesa, i potser ens suggeriria la necessitat de prendre un referent geogràfic més ampli. En tot cas, l'autor que, ara per ara, més bé podria acometre un treball d'aquest estil és el propi Saura, que òbviament no pot anar més enllà d'on va en la monografia que ressenyem, dedicada a aportar l'exhaustivitat descriptiva necessària per a qualsevol enfocament explicatiu posterior.

Aquest grau d'exhaustivitat es fa notar en el tractament de la morfologia verbal, un element clau en qualsevol discussió en termes comparatius, i del qual Saura fa una descripció a través de quatre paradigmes de conjugació (verbs en *-à* del tipus *manà*, en *-é* del tipus *abé*, en *-í* del tipus *sentí* i en *-re* del tipus *estenre*). Cadascuna de les classes és profusament exemplificada amb un total d'una quarantena de models. S'apunten temes que demanarien per si sols una atenció específica, com ara l'alternança, en les formes infinitives, entre la classe II i IV (coexistència de formes amb síncope com *venre* 'vendre' i formes amb apòcope com *vené*: si més no en textos, hem pogut constatar que l'alternança depèn en gran mesura de si van combinades amb pronom enclític —les segones— o no hi van, a l'estil del gascó, que troba en l'alternança una manera d'evitar les formes proparoxítones). La zonificació de Saura se'n fa igualment útil en aquest punt, atès que un altre cop estableix transicions entre l'àmbit pròpiament català i el benasquès mateix. Per exemple, resulta possible fer algunes observacions sobre els auxiliars, especialment les formes d'imperfet d'indicatiu del verb *abé* 'haver' utilitzades en el plusquamperfet (a les quals podem afegir les formes del mateix temps del verb *ser* per a completar l'explicació), amb un contrast entre les zones A-B per un costat i C per l'altre. Si prenem les formes de 3a pers. sing., Saura dóna *yera* a les zones A-B i *yeba* a la zona C per al verb *sé* 'ser', i *eba* pertot per al verb *abé* 'haver' (deixem de banda les diferències en la realització de *-A* àtona final, que poden ser *-a* o *-e* segons els llocs). Tot indica que la forma *yeba* és analògica del verb *haver* sobre el verb *ser*, a partir de *yera*, i en base a la terminació comuna als imperfets de la classe II (tal com mostra el mateix verb *abé*). Si integrem aquests contrastos en la distribució que presenta el conjunt del ribagorçà, el benasquès es torna a presentar com un parlar essencialment transicional: en ribagorçà meridional tenim (adaptant la grafia a la que aplica Saura) *era-eba* o *era-abeba* (podem remetre als treballs de Ramon Sistac sobre aquesta àrea), i al ribagorçà septentrional (immediatament a occident del benasquès) trobem *era-era* (un altre cop amb analogia entre els verbs *ser* i *haver*, però ara del primer sobre el segon). De manera que les formes benasqueses que aporta Saura, *yera/yeba-eba*, semblen anunciar les aragoneses tot mostrant encara el compromís amb les ribagorçanes.

L'exhaustivitat també va més enllà de les dades fonètiques o morfològiques, per tal d'entrar en una detallada descripció dels diversos tipus de recursos estilístics o purament sintàctics: des del valor intensificador de l'article (*ista coca ye de la feta a casa* —un valor també comú en català—), o universal de *que* (*yeba una persona que tots el queriban; la casa que el llinau ye en obra...*), fins a les combinacions de pronoms febles, entre les quals algunes d'inèdites fora del mateix benasquès i del ribagorçà, com ara la combinació *ho+hi* (aquí *hu+ie: querí-hu-ie sí que parese qu'hu ie queren* 'voler-ho-hi sí que sembla que ho hi volen').

En definitiva, entenem que la quantitat de novetats que trobem en aquesta obra, a més de les vies d'exploració i dels temes de discussió que suggereix, en fan una contribució enormement valuosa.

La qüestió gràfica mereix, si més no, una petita nota final: tant al llarg de l'obra com en els textos de l'apèndix final (dos de Carmen Castán i cinc del mateix Saura) es fa notar una opció ortogràfica que es distancia de les convencions proposades pel Consello d'a Fabla Aragonesa. En general, l'opció es caracteritza per un ús etimològic de la distribució *v/b* i per la notació de *ε* i *ϖ* en *è* i *ò* respectivament (aquest punt és important, atès que un simple cop d'ull ens faria constatar una tendència a anivellar els contrastos d'obertura en *e* i *o* en el benasquès oral; valdria la pena, però, clarificar del tot aquest punt, atès que hi ha formes del tipus *patuès* que, en Saura, semblen remetre més a la convenció catalana coneguda que a la realització benasquesa efectiva), a més de l'accentuació *à* de totes les *aa* tòniques. El criteri etimològic, però, hi té un paper molt secundari i en general es tracta d'una grafia fonètica. Potser ho podem prendre com una primera proposta de la recentment nascuda Societat de Lingüística Aragonesa, de la qual Saura és membre fundador. En tot cas, sense cap mena de dubte, aquest aspecte, tot i que òbviament queda fora de l'abast del treball que ressenyem, demana l'establiment d'uns criteris fixos i clars.